BIBLIOTEKARZ PODLASKI
4/2019 (XLV)
<https://doi.org/10.36770/bp.229>
ISSN 1640-7806 (druk) ISSN 2544-8900 (online)
<http://bibliotekarzpodlaski.pl>

Halina Twaranowicz*

Uniwersytet w Białymstoku

<https://orcid.org/0000-0002-6895-9010>

Адам Міцкевіч і беларуская літаратура: ад Аляксандра Ельскага да Уладзіміра Мархеля

Рэзюме: Развіццё беларускага міцкевічнаўства распачынаецца істотнай працай Аляксандра Ельскага (1834–1916), які ўжо ў 1885 годзе, праз 30 гадоў пасля смерці выбітнага паэта, публікуе артыкул “Адам Міцкевіч на Беларусі”, закладаючы ґрунтоўныя падваліны пад новую галіну ў айчынным літаратуразнаўстве.

Асэнсаванне месца і ролі аўтара “Пана Тадэвуша” ў беларускім кантэксце актывізавалася на пераломе 80–90 гадоў мінулага стагоддзя. Адным з выдатных прадаўжальнікаў канцэптуальнага падыходу Ельскага стаў Уладзімір Мархель (1940–2013) – аўтар шэрагу навуковых прац аб беларускай літаратуры XIX стагоддзя, у тым ліку таксама артыкулаў аб Міцкевічу і манаграфіі “<Ты як здароўе...> Адам Міцкевіч і тэндэнцыі адраджэння беларускай літаратуры”. Даследчык разглядае кірункі і формы творчасці Міцкевіча, якія прадвызначылі развіццё новай беларускамоўнай літаратуры.

* Halina Twaranowicz – dr hab., prof. UwB, Kierownik Zakładu Białorutenistyki i Literatury Wschodniosłowiańskich. Redaktor naczelna „Białorutenistyki Białostockiej“, redaktor szeregu tomów literaturoznawczych. Autor m.in. książek: *Pry bramach Radzimy. Litaraturnaje abjadnannie „Bielawieža”*: stanaulennje, prablemy, asoby (Biełastok 2012), *Wiekтары biełarusaznaucznych dasledawanniaŭ. Tradycja – Suczasnaść – Uzajemasuwiazі* (Biełastok 2016).

Halina Twaranowicz, *Adam Mickiewicz i literatura białoruska...*

Ключавыя словы: сучасная беларуская літаратура, міцкевічазнаўства, рамантызм, гавэнда, санеты, матывы Айчыны.

Adam Mickiewicz and Belarusian Literature: from Aleksander Jelski to Włodzimierz Marchel

Summary: The development of Belarusian Mickiewicz studies begins with the momentous initiative of Aleksander Jelski (1834-1916), who in 1885, only 30 years after the death of an outstanding poet, published an article entitled „Adam Mickiewicz in Belarus”, establishing strong foundations for a new research area in the history of literature.

Understanding the place and role of the author of „Pan Tadeusz” poem became important in the Belarusian context at the turn of the 80s and 90s of the last century. One of the eminent continuators of conceptual Jelski’s thought was Włodzimierz Marchel (1940-2013) – the author of several treatises on Belarusian literature of the 19th century, including articles on Mickiewicz and a study entitled „You are like health ... Adam Mickiewicz and the revival trends in Belarusian literature.” The researcher analyses the directions and forms of Mickiewicz’s work which had an influence on the development of modern Belarusian literature in the Belarusian language.

Key words: modern Belarusian literature, Mickiewicz studies, Romanticism, tale, sonnets, motives of the homeland

Adam Mickiewicz i literatura białoruska: od Aleksandra Jelskiego do Włodzimierza Marchela

Streszczenie: Rozwój białoruskiej mickiewiczologii zaczyna się od doniosłej inicjatywy Aleksandra Jelskiego (1834–1916), który już w roku 1885, zaledwie w 30 lat po śmierci wybitnego poety, opublikował artykuł pt. *Adam Mickiewicz na Białorusi*, tworząc mocne podwaliny pod nową naukową specjalizację w obrębie historii literatury białoruskiej.

Zrozumienie miejsca i roli autora *Pana Tadeusza* w białoruskim kontekście aktywizowało się na przełomie lat 80.-90. minionego wieku. Jednym z wybitnych kontynuatorów konceptualnej myśli Jelskiego stał się Włodzimierz Marchel (1940–2013) – autor szeregu rozpraw naukowych o literaturze białoruskiej XIX wieku, w tym także artykułów o Mickiewi-

czu i studium pt. *Ty jesteś jak zdrowie... Adam Mickiewicz i tendencje odrodzeniowe w literaturze białoruskiej*. Badacz analizuje kierunki i formy twórczości Mickiewicza, które określiły rozwój nowoczesnej literatury białoruskiej w nurcie białoruskojęzycznym.

Słowa-klucze: nowoczesna literatura białoruska, mickiewiczologia, romantyzm, gawęda, sonety, motywy ojczyzny.

Можна з поўным правам сказаць, што ўспрыняцце асобы, творчай спадчыны Адама Міцкевіча беларускім літаратуразнаўствам займае сваё адметнае месца ў тыпалагічным радзе шматлікіх парадоксаў айчыннага гістарычнага шляху. Парадоксы гэтыя абумоўлены, зразумела, у значнай ступені геапалітычным месцазнаходжаннем беларускага этнасу як паміж молатам і накавальняй, між “Захадам і Ўсходам”¹, прадстаўленых вельмі актыўнымі пасіянарнымі суседзямі з рознымі культурна-духоўнымі традыцыямі, што, безумоўна, садзейнічала выпрацоўцы адметнага народнага архетыпу. І пры тым, што на беларускіх землях адметна рэалізаваліся кожная еўрапейская эпоха, стыль, пачынаючы ад Сярэднявечча – да Адраджэння, Рэфармацыі, Контррэфармацыі, Барока, у іх разгортванні яскрава выявіліся сацыяльныя супярэчнасці, імкненне суседзяў рознымі сродкамі і спосабамі падпарадкаваць крывічоў, літвінаў-беларусаў, пераканаць у перавазе менавіта сваіх светапоглядных, духоўных прыярытэтаў. У выніку такога досыць напятага суіснавання, часам зацятай барацьбы, адбывалася скажэнне аўтэнтычнага гістарычнага вобліку Беларусі, непазбежна расцярушваўся шматвяковы плён яе культурна-духоўнага развіцця, значны творчы патэнцыял. Невыпадкава ж адной з кардынальных задач пачынальнікаў новай мастацкай беларускай традыцыі ў XIX стагоддзі было абуджэнне ў народа гістарычнай памяці, этнічнай тоеснасці, што зацягнулася, набыўшы, на жаль, сталы перманентны характар, перайшоўшы і ў новы міленіум.

¹ Ігнат Абдзіраловіч, *Адвечным шляхам. Дасьледзіны беларускага светапогляду*, Менск 1993, с. 9.

Сапраўды парадаксальна, але ж большасць імён выдатных пачынальнікаў-будзіцеляў на беларускім палетку доўгі час у наступным XX стагоддзі была альбо зусім выстаўлена за рамкі беларускага кантэксту, не прызнавалася, альбо згадвалася пабежна. Так, слыны аўтар першай гісторыі беларускай літаратуры Максім Гарэцкі разглядаў “Новай літаратуры” пачынае з паэм “Энеіда навыварат” і “Тарас на Парнасе”, затым звяртаецца да творчасці Яна Баршчэўскага, Аляксандра Рыпінскага, Яна Чачота, Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, Арцёма Вярыгі-Дарэўскага – найперш у сувязі з яго Альбомам, які называе “цікавай літаратурна-гістарычнай памяткай”², што дае яму падставы, напрыклад, узгадаць сярод іншых такіх аўтараў Альбома, як Уладзіслаў Сыракомля ці Адам Кіркор, падрабязней сказаць пра Вінцэся Каратынскага. У раздзеле “Навейшая літаратура” аўтар “Гісторыі...” больш падрабязна спыняецца на творчасці Францішка Багушэвіча, Яна Неслухоўскага (Янкі Лучыны), Адама Гурыновіча, Альгерда Абуховіча, Аляксандра Пшчолкі і, можна сказаць, толькі сігналізуе аб Аляксандру Ельскім, Мар’і Косіч і Восіпу Арлоўскім.

Відавочна, што і цалкам зразумела, М. Гарэцкаму ў яго на той час смелай, збіральніцкай працы бракавала як канкрэтнай інфармацыі, так і часовай перспектывы, якой забяспечваецца канцэптуальнае ўспрыняцце, інтэрпрэтацыя падзей, таму невыпадкова сярод іншага ён адзначыць, што “і Аляксандр Ельскі (1834 – 1916) – астатні тыповы прадстаўнік шляхоцкага кірунку ў нашай літаратуры, прыяцель Марцінкевіча”³ аказаўся далёкім “ад беларускай сведамай працы”⁴. Гэта на пачатку новага міленіуму пра А. Ельскага, “апантанага будзіцеля нацыі ў другой палове XIX – пачатку XX стагоддзя”, выкажуцца Уладзімір Казбярुक і Кастусь Цвірка: “Пісьменнік, публіцыст, літаратуразнавец, гісторык, этнограф, фалькларыст, нястомны збіральнік айчынных помнікаў пісьменства і гісторыі, Аляксандр Ельскі ўсёй сваёй шматграннай дзейнасцю імкнуўся да аднаго: раскрыць перад светам эстэтычнае харавство і веліч культуры беларускага народа, яго нацыянальную самабытнасць

² Максім Гарэцкі, *Гісторыя беларускай літаратуры*, Мінск 1992, с. 220.

³ Тамсама, с. 264.

⁴ Тамсама, с. 265.

і слаўную мінуўшчыну”⁵. Ададанаць роднай зямлі выразна падкрэслівалі псеўданімы, якімі ён падпісваў свае публікацыі: Бацян з-над Пцічы, Літвін-грамадзянін, Свядомы. Варта згадаць тут словы аднаго з найаўтарытэтных сучасных даследчыкаў беларускай літаратуры XIX стагоддзя Міколы Хаўстовіча, які кампетэнтна засведчыў: “Грунтоўнае знаёмства з літаратурнай і публіцыстычнай спадчынай А. Ельскага дазваляе ўнесці пэўныя карэктывы ў наша разуменне першага беларускага адраджэння: А. Ельскі быў адным з тых, хто **падрыхтаваў** (выдзелена – Г.Т.) гэтае адраджэнне”⁶.

І менавіта А. Ельскі яшчэ ў 1885 годзе ў невялікім, але ж якім важкім, артыкуле “Адам Міцкевіч на Беларусі” здолеў абазначыць канцэптуальна важныя для развіцця ўсяго беларускага міцкевічазнаўства вектары. Адаказваючы на сваё ж рытарычнае пытанне-здзіўленне, якім чынам магла “выдаць” “адна зямля” “столькі карыфеяў айчыннай навукі і мастацтва”, А. Ельскі сцвярджае:

Павінна гэта сапраўды быць глеба ўрадлівая, калі нараджае такія шчодрія плёны! [...] Бо старажытны ж і народ гэты, што насяляе разлеглыя абшары: ад вытокаў Дняпра да Буга і Нарава, ад Віліі да Прыпяці – гняздо старажытнай славяншчыны, краіна герояў, гусяроў, патрыярхальных адносін і ахвяр у імя ўзнёслых ідэалаў! [...] Гэта ж з роднай глебы прарос геній Міцкевіча, і з яе таксама браў ён сюжэты да многіх сваіх твораў, аб чым сведчаць такія творы, як “Свіцязь”, “Свіцязянка”, “Дзяды”, “Дудар”, “Люблю”, “Лілеі”, “Уцёкі”, “Гражына”, “Пан Тадэвуш” і іншыя, а мноства мясцін і назваў, якія ўспамінае вястун, як Цыпрыні і Грачыхі, Ятра, Нёман, Налібокi, Наваградак, Мядзведка, Плужыны, Рута, Сапліцова, Свіцязь, Туганавічы, Дзятлава і г.д. паказваюць, дзе ахвотней за ўсё блукала думка песняра, якімі вобразаі любіла яна песціцца⁷.

⁵ Уладзімір Казбярук і Кастусь Цвірка, *Энцыклапедыст з Замосця*, (у:) Аляксандр Ельскі, *Выбранае*, Мінск 2004, с. 5.

⁶ Мікола Хаўстовіч, *Даследаванні і матэрыялы: Літаратура Беларусі XIX – пачатку XX стагоддзяў*, т. 3, Warszawa 2017, с. 10.

⁷ Аляксандр Ельскі, *Выбранае*, с. 321.

Абгрунтоўваючы сваю думку, Ельскі звяртаецца да меркаванняў самага Адама Міцкевіча, выказаных ім у славутых Парыжскіх лекцыях аб славянскіх літаратурах адносна яго “роднай Літоўскай Русі”. Так, напрыклад, Ельскі адзначае: “Сапраўды, знаходзім цудоўны ўрываек пра этнаграфію і народную гаворку гэтай зямлі ў лекцыях XXVI і XXVIII 1841 года. [...] У лекцыі VI 1842 года Міцкевіч даводзіць перавагу ў часы Пятра В[ялікага] беларускай мовы, што была калісьці ў Літве афіцыйнай і ўжыванай пры двары, у адносінах да вялікарускай і маларускай гаворак”⁸. З выразным шкадаваннем Ельскі піша далей: “Праўда, вялікі наш паэт, чэрпаючы дух з народных песень, нічога не пісаў па-беларуску, а аматары яго паэзіі, апрача сціплых вытрымак, зусім не ўзнаўлялі прац майстра на беларускай гаворцы, і гэта нягледзячы на факт, што Беларусь мае неаспрэчнае права ганарыцца Міцкевічам, таму што гэты велізарны дух вырас і сфарміраваўся як тып на глебе гэтай карэннай літоўскай славяншчыны”⁹. Вядома, згадвае Бацян з-над Пцічы як першы прыклад перастварэння на беларускую мову пераклад трох частак “Пана Тадэвуша”, зроблены Вінцэнтам Дуніным-Марцінкевічам, што пабачыў свет у Вільні ў 1859 годзе і ахвяраваны ім “панам і простаму народу з-над Дняпра, Дзвіны, Беразіны, Свіслачы, Віліі і часткова Нёмана”¹⁰. Напрыканцы свайго артыкула-“нататкі” Ельскі прызнаецца, што і ён спрабаваў перакладаць на беларускую мову некаторыя творы Міцкевіча і ўзор яго перакладу “Пана Тадэвуша” быў надрукаваны ў шостым нумары “Крају” за бягучы 1885 год. Можна сказаць, што А. Ельскі ўласна акрэслівае шляхі вяртання ў беларускую літаратуру аўтара “Пана Тадэвуша” і “Дзядоў”, якімі пойдучь наступнікі Бацяна з-над Пцічы ўжо ў XX стагоддзі.

Адзін з такіх наступнікаў – выдатны даследчык беларускай літаратуры XIX стагоддзя, перакладчык з польскай на беларускую мову, аўтар кнігі выбранай лірыкі “Але...” (2007) Уладзімір Іосіфавіч Мархель (1940 – 2013). Народжаны на Стаўбцоўшчыне, будучы літаратуразнаўца пачатковую школу наведваў у роднай вёсцы Жыгалкі, працягнуў вучобу ў сямі-

⁸ Тамсама, с. 322, 323.

⁹ Тамсама, с. 323.

¹⁰ Віцэнт Дунін-Марцінкевіч, *Творы*, Мінск 1984, с. 428.

годцы ў Падзерычах, а сярэдняю адукацыю атрымаў у школе імя Якуба Коласа ў Мікалаеўшчыне, роднай вёсцы, як не ўспомніць тут, беларускага класіка са знамянальным прозвішчам Міцкевіч. І па-свойму варта ўвагі, што У. Мархель узрастаў, фарміраваўся як асоба менавіта на багатых культурнай гісторыяй радзінных сцэжках. У сваёй аўтабіяграфічнай прозе “Працэнты памяці” ён зазначае:

Праца ж над гісторыяй культурных стасункаў у Беларусі вывела мяне да родных мясцінаў. У паўднёвым канцы Стаўбцоўскага раёна, праз вёску Жыгалкі, дзе мне давялося нарадзіцца, несумненна, праязджалі Уладзіслаў Сыракомля і Зоф’я Манькоўская, калі гасцявалі ў Падзерычах, тых самых, куды я хадзіў у сямігодку. На пачатку пяцідзесятых гадоў дзевятнацатага стагоддзя, едучы з Залуча з-пад Міра, Сыракомля спыняўся на гасціну ў падзерыцкіх знаёмых Быхоўскіх ці Сідаровічаў. Затым ехаў у Дарагавіцу, адкуль паходзіў яго швагер Антон Раецкі, і да Манькоўскіх праз Андруцы і Бабоўню, таму не мог абмінуць тую дарогу, якая пралагала менавіта праз грэблю і мост на Перакопшчыну і Жыгалкі. Гэтаксама Зоф’я Манькоўская, пляменніца Раецкага, кіруючыся ў Падзерычы, праязджала па тым самым шляху ў адваротным напрамку¹¹.

І якраз з жыццёва-творчага шляху-лёсу Уладзіслава Сыракомлі распачалося глыбокае ўваходжанне У. Мархеля ў літаратуру XIX стагоддзя. У першай яго кнізе “Лірнік вясковы”¹² на канкрэтных прыкладах грамадска-культурнага жыцця раскрывалася роля Сыракомлі ў станаўленні новай беларускай літаратуры, аналізавалася развіццё яго традыцый, характарызаваліся асноўныя этапы асваення творчай спадчыны Сыракомлі ў перакладазнаўчым плане. На пачатку новага міленіуму пабачыць свет 2-е выданне гэтай манаграфіі, дапоўненае і перапрацаванае пад назвай “Творчасць Уладзіслава Сыракомлі”. У анатацыі падкрэслівалася: “Уладзіслаў Сыракомля, паэт глыбокіх дэмакратычных перакананняў і хрысціянскай духоўнасці, [...] гэта знакавая постаць у беларуска-польскім лі-

¹¹ Уладзімір Мархель, *Працэнты памяці*, “Тэрмапілы” 2009, № 13, с.133.

¹² У. І. Мархель, *Лірнік вясковы. Сыракомля ў беларуска-польскім літаратурным узаемадзеянні*, Мінск 1983.

таратурным узаемадзеянні ў XIX ст., у фарміраванні новай беларускай літаратуры”¹³. У Заключэнні У. Мархель, ужо аўтар кнігі пра А. Міцкевіча, адзначаць: “Для пачынальнікаў новай беларускай літаратуры вясковы лірнік быў аўтарытэтам, амаль роўным Адаму Міцкевічу”¹⁴.

Да асэнсавання месца аўтара “Пана Тадэвуша” ў беларускай літаратуры У. Мархель прыйшоў, можна сказаць, паступова, асвойваючы кантэкст “гістарычна-культурнай перакрываючасці”. Так, у кнізе нарысаў, артыкулаў, эсэ “Прысутнасць былога” даследчык акцэнтуюцца на пераадоленні стэрэатыпаў успрымання мінулага беларускай літаратуры і культуры, уласна кампетэнтна працягвае нарэшце распачаты на Беларусі ў 80-я гады мінулага стагоддзя працэс вяртання, засваення беларускай літаратурай яе польскамоўнай спадчыны. На працягу амаль усяго XX стагоддзя вызначальным крытэрыем належнасці да пэўнай літаратуры ў беларускім літаратуразнаўстве лічылася мова, не звярталася ўвага на тое, што нацыянальная прыналежнасць пісьменніка выяўляецца і ў шэрагу іншых кампанентаў твора. Выразнае адлюстраванне гэтакі стан рэчаў знайшоў і ў беларускім міцкевічазнаўстве. Па словах Ірыны Багдановіч:

[...] доўгі час існавала канцэпцыя рэпрэзентацыі Міцкевічам “беларускай плыні” польскай літаратуры, або “беларускай школы польскага рамантызму”, якая, бясспрэчна, мела свае вартасці, але адлюстроўвала сітуацыю як бы з “польскага боку”, адсякаючы вялікага паэта ад беларускага кантэксту як нешта дастаткова чужароднае. Канцэпцыя ж “польскамоўнай плыні” ў беларускай літаратуры, высунутая беларускімі даследчыкамі ў 90-я гады, [...] стала новым этапам міцкевічазнаўства на Беларусі¹⁵.

Некалькімі ж гадамі раней У. Мархель, гаворачы ў “Прысутнасці былога” пра творы, напісаныя па-польску аўтарамі, этна-генетычна звязанымі з Беларуссю, вобразна адзначаў: “Гэтая літаратурная спадчына,

¹³ У. І. Мархель, *Творчасць Уладзіслава Сыракомлі*, 2-е выданне, дапоўненае і перапрацаванае, Мінск 2005.

¹⁴ Тамсама, с. 236.

¹⁵ І. Э. Багдановіч, *Авангард і традыцыя. Беларуская паэзія на хвалі нацыянальнага адраджэння*, Мінск 2001, с. 27.

як адна рука, на якую, каб наблізіцца да аб'ектыўнасці, трэба глядзець з двух бакоў – з беларускага і польскага. Пальцы яе спіснуты ў кулак, і мы бачым толькі яго знешні бок – польскамоўную абалонку, а далонь будзе схавана да таго часу, пакуль кулак не расціснецца і не выпрастасюцца пальцы, гэта значыць пакуль не будзе вывучаны беларускі пачатак у гэтай літаратуры”¹⁶.

І ў наступнай частцы раздзела “Прошласць падае знак прышласці” А. Мархель, можна сказаць, досыць нечакана звяртаецца да адраджэння і рамантызму – да Скарыны і Міцкевіча. Падкрэсліваючы, што рамантызм як мастацкі метада працягваў у еўрапейскіх літаратурах эпоху Адраджэння, даследчык, больш за тое, бачыць рамантызм трансфармацыяй Рэнесансу, які разняволеннем, індывідуалізацыяй асобы і народаў праз зварот да агульнай класічнай антычнай спадчыны абуджаў зацікаўленасць вусна-паэтычнай творчасцю непасрэдна сваіх народаў. Як вядома, адной з найістотных заваёў эпохі Адраджэння было вызваленне Святога Пісання з элітарнага існавання ў пэўных мовах. Зразумела, У. Мархель звяртаецца да вопыту вялікага беларускага асветніка і выказваецца зноў жа па-свойму нечакана: “Скарына не быў тым не менш паслядоўным адраджэнцам, бо замест як мага паўнейшага пераклучэння біблейскіх сюжэтаў у моўную стыхію свайго народа ён даволі стрымана карыстаўся беларускім гутарковым словам”¹⁷. Пераклад Бібліі Скарынам даследчык называе стараславянска-беларускім моўным кампрамісам, беларускім варыянтам Бібліі-вульгаты, залежным ад сярэднявечных традыцый.

Тыпалагічна падобную сітуацыю У. Мархель бачыць у творчасці А. Міцкевіча, калі ўжо праз трыста гадоў пасля скарынінскай эпохі пераадольвалася асветніцка-класіцыстычная рэгламентаванасць паэтычнай творчасці, звярталася ўвага на скарбы народнай творчасці, адбывалася плённае асваенне беларускіх вераванняў і вуснай паэзіі. Даследчык сцвярджае:

Аднак рашучы перагляд эстэтыкі класіцызму і рамантычнае пераасэнсаванне беларускага фальклору яшчэ не гарантавалі вялікаму наваград-

¹⁶ Уладзімір Мархель, *Прысутнасць былога. Нарысы, артыкулы, эсэ*, Мінск 1997, с. 15.

¹⁷ Тамсама, с. 16.

чаніну засваенне вусна-паэтычных здабыткаў народа на пачутай мове [...]. Лагічным адраджэнска-рамантычным рухам паэта быў бы яго зварот да беларускай мовы. І тое, што ў індывідуальным пераасэнсаванні фальклору свайго народа Міцкевіч не дайшоў да мовы носьбіта гэтага фальклору, а спыніўся на агульнапрынятай тады ў яго краі польскамоўнай форме засваення вусна-паэтычных скарбаў, толькі пацвярджае, што ў дачыненні да беларускай літаратуры аўтар “Пана Тадэвуша” ў чымсьці застаўся на класіцыстычных пазіцыях, або інакш: беларуская літаратура праз творчасць Міцкевіча не атрымала рамантызм у завершаным, нацыянальна аформленым выглядзе¹⁸.

Тут варта прыгадаць, што з апошняй тэзай У. Мархеля не пагаджаецца даследчыца рамантызму І. Багдановіч, падкрэсліваючы ва ўжо згаданай манаграфіі, што “менавіта адзначаны вышэй падыход (у кнізе У. Мархеля – *Г.Т.*) прадстаўленасці польскамоўнай творчасці пісьменнікаў “этна-генетычна звязаных з Беларуссю” ў нацыянальным літаратурным кантэксце вяртае сэнна творчасць А. Міцкевіча ва ўлонне беларускай літаратуры, што робіць паўнаважным і беларускі рамантызм. [...] Такім чынам, – працягвае даследчыца, – калі мы сэнна гаворым пра генезіс і традыцыі беларускага рамантызму, то значыць мы гаворым пра традыцыю, ля вытокаў якой стаіць Адам Міцкевіч і якую ён сцвердзіў уласнай творчасцю [...]”¹⁹.

Відавочна, што творчы геній, асабовасць А. Міцкевіча ў значнай ступені вызначалі характар развіцця прыгожага пісьменства на прасторы ад Мінску Літоўскага да Гародні, Віцебску ды Вільні на працягу значнай часткі XIX стагоддзя. Пра каго ні піша ў кнізе “Прысутнасць былога” У. Мархель, абавязкова знаходзяцца разнастайныя кропкі судакранання з аўтарам “Пана Тадэвуша”. Так, не спыняючыся падрабязна на артыкулах В. Каратынскага, прысвечаных “вялікаму наваградчаніну Адаму Міцкевічу”, У. Мархель зазначае, што Каратынскі пераканаўча давёў ускоснымі сведчаннямі факт таго, што Міцкевіч нарадзіўся не ў Завоссі,

¹⁸ Тамсама, с. 16 – 17.

¹⁹ І.Э. Багдановіч, *Авангард і традыцыя. Беларуская паэзія на хвалі нацыянальнага адраджэння*, с. 27.

а менавіта ў Наваградку. Своеасаблівым жа падвядзеннем вынікаў гаворкі з'яўляецца ў разглядаемай кнізе канцэптуальна важкі артыкул “Дзвементальнасці аднаго архетыпу”, у якім У. Мархель звяртаецца да супастаўлення творчых аспектаў двух Міцкевічаў. На яго думку: “<Пан Тадэвуш> Адама Міцкевіча і <Новая зямля> Канстанціна Міцкевіча знаходзяцца ў такім прасторава-часавым суаднесенні, якое было прадвызначана іх узаемазалежнасцю: <Пан Тадэвуш> напісаны з прадчуваннем <Новай зямлі>, а <Новая зямля> паўстала з улікам наяўнасці <Пана Тадэвуша>”²⁰. Відавочна, такое ўспрыняцце абодвух шэдэўраў у значнай ступені стала магчымым дзякуючы якраз часавай дыстанцыі, якой так бракавала некалі літаратуразнаўцу М. Гарэцкаму, умагчымілася дзякуючы напрацаванаму кантэксту беларускай гісторыі, выяўленню духоўна-культурных працэсаў, якімі было абумоўлена ўзнікненне вялікіх твораў абодвух Міцкевічаў, як падкрэслівае Мархель, твораў генетычна злучаных.

Даследчык сведчыць:

“Пан Тадэвуш” і “Новая зямля” з’явіліся ў выніку пераадолення паэтамі настальгічнага стану, калі кожны з іх толькі думкамі мог залятаць у родны край. Успамін вяртае Адама Міцкевіча да шляхецкага жыцця на радзіме, а Якуба Коласа – да сялянска-леснікоўскага. Аддалены адзін ад аднаго цэлым стагоддзем, але набліжаныя гістарычнымі пераломамі ў лёсе народа і краіны, успаміны паэтаў узаўяўляюць два сацыяльна-гістарычныя крылы аднаго народа, архетып якога, па сутнасці, выяўляецца праз дзвементальнасці²¹.

У. Мархель усведамляе, што такая пастаноўка праблемы, яе вырашэнне патрабуюць пераадолення інерцыі парадаксальнага ўспрыняцця і тлумачэння “Пана Тадэвуша” найперш беларускімі даследчыкамі, Бо калі гаворыцца пра “Пана Тадэвуша” і “Новую зямлю”, што гэта “дзве мастацкія энцыклапедыі жыцця народаў” (Уладзімір Казбярук), прыняманскі край засяляецца раптам двума народамі. І У. Мархель звяртае ўвагу на тое, што пераважную большасць герояў “Пана Тадэвуша” складаю-

²⁰ Уладзімір Мархель, *Прысутнасць былога. Нарысы, артыкулы, эсэ*, с.159.

²¹ Тамсама.

ць “тутэйшыя людзі, не перасяленцы, а мясцовыя насельнікі, не *польская, а спаланізаваная беларуская шляхта*, прадстаўнікі якой у паэме вялікага наваградчаніна пачуваюць сябе, як і сам паэт, і ліцвінамі і палякамі адначасова”²².

Пры тым У. Мархель зазначае, што поўнай ідэнтыфікацыі гэтых паняццяў няма: “Ліцвін – гэта паняцце гістарычна-родавага парадку, выпрацаванае і засвоенае праз адчуванне этнагістарычнага адзінства ці лучнасці. Тэрмін жа паляк Міцкевічавы героі атаясамліваюць не так з нацыянальнай, як з дзяржаўнай прыналежнасцю і ўжываюць не толькі з гонарам, які дае надзею на аднаўленне падзеленай, забранай дзяржавы, але і з болем, які гіпертрафіруе гэтую надзею”²³. Далей аднак у гэтых сваіх развагах даследчык не ідзе, усведамляючы, што ўдакладненне дадзеных аспектаў патрабуе спецыяльнага даследавання грамадска-палітычных працэсаў. Ён слухна абмяжоўваецца канстатацыяй таго, “што ўяўленні герояў “Пана Тадэвуша” пра Рэч Паспалітую як польскую дзяржаву складваюцца не на старонках паэмы, што яны тут ужо аформленыя і, падначальваючы сабе пачуццё мясцовага, лакальнага патрыятызму, неадменна служаць свярджэнню культы польскай дзяржаўнасці”²⁴.

У той жа час у “Новай зямлі” Я. Коласа, па словах даследчыка, праблема дзяржаўнасці не ставіцца, бо перад героямі “Новай зямлі”, як і перад усім беларускім сялянствам, у сілу сацыяльна-гістарычных абставін яна не стаяла. Індэферэнтнасць да пытанняў дзяржаўнасці ў сялянства была вынікам шматгадовага прыгонніцтва, пазбаўленасці гістарычнай памяці. Зусім іначай пачуваўся ў гэтай сферы нават немажорны шляхціц, які пэўным чынам удзельнічаў у вырашэнні дзяржаўных пытанняў. З усёй адказнасцю У. Мархель падкрэслівае:

Зрэшты, самы прадстаўнічы ў Вялікім княстве шляхецкі клас быў носьбітам самой ідэі дзяржаўнасці, а таксама сімвалам і абаронцам дзяржавы. Таму тэма разабранай ці забранай дзяржавы не толькі праходзіць праз увесы тэкст паэмы Адама Мікевіча, яна ў падтэксце “Пана Тадэвуша”, а тым болей

²² Тамсама, с. 160.

²³ Тамсама, с. 160.

²⁴ Тамсама.

у такіх суправаджальных і неад’емных атрыбутах дзяржавы, як айчына, край, краіна. Яны болей частыя ў вуснах Міцкевічавых герояў, чым слова “зямля”. Аднак гэта, зразумела, ніякім чынам не азначае, быццам лучнасць са сваёй зямлёю ў беларускай шляхты парушана, быццам інстытут дзяржавы ў іх свядомасці выцясняў родную зямлю – тую прастору, з якою звязана іх фізічнае існаванне, першыя крокі самавызначэння і памяць традыцый²⁵.

Напрыканцы сваіх раздумаў У. Мархель знамянальна цытуе фрагменты з “Пана Тадэвуша” і “Новай зямлі”, у якіх прадстае родная зямля абодвух песняроў з яе наднёманскім краявідам, з раздольнымі палямі аўсоў і грэчкі.

У 1998 годзе пабачыла свет кніга У. Мархеля “<Ты як здароўе...>: Адам Міцкевіч і тэндэнцыі адраджэння беларускай літаратуры” (2-е выданне дапрацаванае: “Шлях да Беларусі: Адам Міцкевіч – прадвеснік адраджэння беларускай літаратуры”, Мінск 2003), што стала другой кнігай у Беларусі, прысвечанай аўтару “Пана Тадэвуша”. Як вядома, першай манаграфіяй аб А. Міцкевічу ў беларускім літаратуразнаўстве з’яўляецца праца Алега Лойкі “Адам Міцкевіч і беларуская літаратура”, выдадзеная яшчэ ў 1959 годзе. І перш чым перайсці да разгляду кнігі У. Мархеля, абавязкова хочацца згадаць аб наступным, ужо трэцім выданні, цалкам прысвечаным аналізу творчасці А. Міцкевіча, сціпла вызначаным як дапаможнік і выйшаўшым тыражом толькі ў 70 асобнікаў. Між тым у кнізе гарадзенскага даследчыка Анатоля Брусевіча “Фактары беларускай культуры ў творчасці Адама Міцкевіча” (пад рэдакцыяй праф. С.П. Мусіенка), Гродна 2008 год, кампетэнтна разглядаюцца асноўныя вектары вывучэння творчасці А. Міцкевіча ў кантэксце ўплыву на яго розных беларускіх фактараў, з улікам напрацаванага беларускім літаратуразнаўствам вопыту, з даследчыцкай навізнай аналізуюцца творы паэта, якім уласцівы беларускі субстрат. Важкім унёскам у развіццё міцкевічазнаўства і фактам супрацоўніцтва памежных універсітэтаў бачыцца артыкул А. Брусевіча “Адам Міцкевіч у беларускім культурным каноне”, надрукаваны ў трэцім нумары (2011) “Białorutenistyki Białostockiej”.

²⁵ Тамсама, с. 161.

У кнізе “<Ты як здароўе...>...” У. Мархель паставіў за мэту разгледзець кірункі і формы творчасці А. Міцкевіча, якія прадвызначылі выхад беларускай літаратуры на шлях беларускамоўнага развіцця. Ва ўступе між іншага даследчык выказвае канцэптуальна важную думку: “Міцкевіч належыць усяму свету, чалавецтву, і нам павінна абыходзіць іншае – наша ўспрыманне постаці паэта і яго спадчыны. Аб’ектыўна яно не можа быць ва ўсім адэкватным польскаму ўспрыманню Міцкевіча. Аднак без гэтага як формы самапазнання ні палякам, ні беларусам не абысціся. Двухбаковае ўспрыманне вялікага паэта двума народамі патрэбна ім дзеля асэнсавання ўласнага шляху ў супольнай гісторыі, дзеля ўзаемаразумення і ўзаемапазнання – у Міцкевічу і праз Міцкевіча”²⁶.

У першы раздзел кнігі, названы У. Мархелем “Час балады – прэдадзень гавэнды”, уводзіць зарыс жыццёва-творчых абставін паэта. Даследчык падкрэслівае, што жыццё А. Міцкевіча ад нараджэння і да скону напоўнена падзеямі, знакамі, многія з якіх дасюль нерасшыфраваныя, як, напрыклад, месца яго нараджэння, і сведчаць аб неардынарнасці, выключнасці лёсу паэта. Зварот А. Міцкевіча да рамантычнага спосабу стварэння мастацкай рэчаіснасці ў значнай ступені, вядома ж, быў арганічным, абумоўленым самім нараджэннем у багатым гісторыяй, вуснапаэтычнай творчасцю наваградскім краі, агульнай зацікаўленасцю віленскага філамацкага асяроддзя народным меласам, а жанр балады найбольш адпавядаў новым запатрабаванням у адлюстраванні свету. У. Мархель адзначае: “Прастата і натуральнасць у баладах Міцкевіча, дасягнутыя майстэрскім асваеннем фальклорных матываў і захаваннем асобных адзінак беларускай лексікі, былі галоўнымі прыкметамі рамантызму: яны супрацьпастаўляліся фармальнай асвечана-рафініраванай правільнасці класіцызму”²⁷. Звярнуўшыся да балад Яна Чачота (“Бекеш”, “Наваградскі замак”, “Калдычэўскі шчупак”), даследчык звяртае ўвагу на іх пераходны характар, набліжанасць да жанру гавэнды, гутаркі. ”Зачаткі гавэнды былі закладзены таксама і ў баладах Адама Міцкевіча, але захаваны ў іх баланс лірычнай і эпічнай плыняў не вы-

²⁶ У. І. Мархель, “<Ты як здароўе...>: Адам Міцкевіч і тэндэнцыі адраджэння беларускай літаратуры”, Мінск 1998, с. 4.

²⁷ Тамсама, с. 36.

стаўляў напаказ тых рыс, якія сталі пазней жыццятворнымі для ўзнікнення разнастайных форм вершаваных апавядаў у беларускім краі”²⁸. Росквіт жанру гавэнды, як вядома, звязаны найперш з творчасцю лірніка вясковага Уладзіслава Сыракомлі, які, па словах У. Мархеля, як і А. Міцкевіч, адкрыўшы “выяву высокамаральных якасцей беларускага народа ў яго фальклору, [...] на аснове казачных і паданневых сюжэтаў ствараў вершаваныя апавяданні з маралізатарскім падтэкстам – народныя гавэнды”²⁹.

Аб змесце наступнага раздзела кнігі У. Мархеля яскрава сведчыць сама яго назва: “За межамі роднага краю”. І найперш звяртаецца ў ім увага на напісаныя ў расійскім выгнанні цыклы адэскіх (эратычных) і крымскіх санетаў, склаўшыя кнігу “Санеты”, што выйшла ў свет у другой палове снежня 1826 года з друкарні Маскоўскага ўніверсітэта. Вялікая туга паэта па Радзіме, па любай Марылі вылілася ў цудоўныя творы. У кожным санеце эратычнага цыклу прысутнічае вобраз Марылі. Па словах У. Мархеля: “Міцкевічавы адэскія санеты набылі для аўтара выратавальную літаратурную ўмоўнасць, якая драму глыбокага пачуцця прыкрыла драматургіяй псіхалагічна разнастайнага, шчодра-змастоўнага інтымнага свету ў чалавечых стасунках.

Санеты Міцкевіча – гэта грані сутыкальнасці асобы са светам і грані высвечвання гэтай суткальнасці, душэўна далікатнай і духоўна высокай, незалежнай ад бытавой канкрэтыкі з’яў і падзей”³⁰.

І, вядома, не абмінаецца даследчыкам галоўны твор вялікага наваградчаніна – паэма “Пан Тадэвуш”, якая была задумана “і творча здзейснена на вяршыні настальгічнага памкнення Міцкевіча да старон бацькаўшчыны і надзеі ў прышлую магчымасць спаткання з радзімай, здзейснена на вяршыні паэтавага <пачуцця і веры>”³¹.

Своеасаблівым падвядзеннем вынікаў даследавання ўспрымаецца заключны раздзел кнігі У. Мархеля “Матывы Радзімы ў творчасці Адама Міцкевіча і яго паслядоўнікаў на Беларусі”. Вучоны адзначае, што ўплыў

²⁸ Тамсама, с. 44.

²⁹ Тамсама, с. 45.

³⁰ Тамсама, с. 81.

³¹ Тамсама, с. 91.

Міцкевіча на літаратурны працэс на яго радзіме больш выяўляўся “не ў прыватна-версіфікатарскіх наследаваннях, а ў адраджэнскім стымуляванні адкрыцця радзімы паэтамі наступнага пакалення”³². У прыватнасці, У. Сыракомлем, В. Дуніным-Марцінкевічам, Геранімам Марцінкевічам, В. Каратынскім. Відавочна, мае рацыю У. Мархель, сцвярджаючы напрыканцы свайго даследавання: “З пункту бачання перспектывы эвалюцыйнага набліжэння таленавітых пісьменнікаў – ураджэнцаў Беларусі – да беларускамоўнай творчасці Міцкевіч знаходзіўся на магістральным шляху развіцця новай беларускай літаратуры, і яго паэзія ўдзельнічала ў гэтым развіцці – перш за ўсё ўзорам любаснай увагі да роднага краю і яго насельнікаў”³³.

Наступным крокам у асэнсаванні месца А. Міцкевіча ў стварэнні новай беларускай літаратуры, здаецца, мусіў бы стаць артыкул пра паэта ў другім томе “Гісторыі беларускай літаратуры XI – XIX стагоддзяў”, падрыхтаванай у Інстытуце літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі і пабачыўшай свет у акадэмічным выдавецтве “Беларуская навука” ў 2007 годзе. Аднак асобна гаворыцца тут аб Яне Баршчэўскім, Яне Чачоце, Вінцэнце Дуніне-Марцінкевічу, Уладзіславу Сыракомлі, Вінцэсе Каратынскім, Францішку Багушэвічу і інш. даследчыкамі Генадзем Кісялёвым, М. Хаўстовічам, Язэпам Янушкевічам і, вядома, У. Мархелем. Уласна яго грунтоўным разглядам “Прадвесце адраджэння” распачынаецца аналіз літаратуры XIX стагоддзя. І якраз цэнтральнай асобай, своеасаблівым культурна-духоўным магнітам выступае ў гэтым канцэптуальна важным для ўсяго тому навуковым нарысе А. Міцкевіч. Відавочна, што шматгадовыя роздумы, засяроджанасць на творчасці класіка ўмагчымілі стварэнне выверанага, пераканаўчага даследавання, з якога варта прывесці хоць бы наступную думку даследчыка:

Творчасць Міцкевіча рэалізоўвалася не толькі ў лучнасці з радзімай, Навааградчынай, праз фальклор беларусаў, іх вераванні і мову, але і ў разрыве з родным краем дзеля польскай мовы. Менавіта ва ўзаемадзеянні гэтых двух пачаткаў – еднасць і разрыў з Бацькаўшчынай – узнікла

³² Тамсама, с. 94.

³³ Тамсама, с. 123.

асабліва высокая напружанасць светаадчування паэта. З часам лучнасць яго з радзімай ускладнілася, перайшла ў якая іншую фазу. Эміграцыя паглыбіла разрыў фізічна-прасторавы, але ўзмацніла, абвастрыла сувязь духоўнага парадку, прытым на фоне былой Рэчы Паспалітай³⁴.

Гаворка аб асэнсаванні Мархелем спадчыны і месца А. Міцкевіча ў беларускай літаратуры была б незавершанай без слова аб Мархелю-перакладчыку. Як у свой час А. Ельскі, звярнуўшыся да творчасці вялікага наваградчаніна, адчуў патрэбу перакладу яго паэзіі на беларускую мову, так і У. Мархель перакладае шэраг твораў А. Міцкевіча, выкарыстоўваючы іх і ў сваіх даследаваннях. У 1998 годзе ў Мінску пабачыла свет два важкіх выданні перакладаў, да якіх напрамую прычыніўся У. Мархель: “*Раса нябёсаў на зямлі тутэйшай*”. Беларуская польскамоўная паэзія XIX стагоддзя” і Adam Mickiewicz, *Sonety*, пераклад У. Мархеля і І. Багдановіч. У апошняй кнізе ўпершыню пад адной вокладкай друкуюцца на польскай і беларускай мовах ўсе санеты А. Міцкевіча. (Да выдадзеных ім у друкарні Маскоўскага ўніверсітэта дададзены яшчэ пяць, напісаных у розныя гады). Падкрэслім, што перастварэнне Міцкевіча на беларускую мову здзейснена двума даследчыкамі і паэтамі. Ірына Багдановіч – адна з найцікавейшых беларускіх паэтэс са сваім адметным бачаннем свету і яго творчым увасабленнем. На мінулагодняй беластоцкай канферэнцыі, прысвечанай 60-годдзю Літаратурнага аб’яднання “Белавежа”, Тамара Тарасава звярнулася да тэмы *пісьменніцкага* літаратуразнаўчага даследавання, якое вывучаецца не так даўно³⁵. І відаць, невыпадкова, што да асэнсавання творчай спадчыны А. Міцкевіча далучаюцца літаратуразнаўцы-паэты са сваім уласным варыянтам успрыняцця мастацкіх з’яў, але гэта, мабыць, тэма для асобнага абмеркавання. Беларускае ж міцкевічазнаўства можа ўжо разглядацца як асобная даследчая дзялянка побач з купала-, коласа-, багдановічазнаўствам.

³⁴ Мархель У. І., *Прадвесце адраджэння*, (у:) *Гісторыя беларускай літаратуры XI – XIX стагоддзяў*. У двух тамах. Новая літаратура: другая палова XVIII–XIX стагоддзя, Мінск 2007, т. 2, с. 94.

³⁵ Tamara Tarasowa, *Пісьменніцкае літаратуразнаўчае даследаванне: роздум над кнігай Яна Чыквіна “Далёкія і блізкія. Беларускія пісьменнікі замежжа”*, “Białorutenistyka Białostocka”, 2018, № 10, с. 161.

Літаратура

- Абдзіраловіч І., *Адвечным шляхам. Дасьледзіны беларускага светапогляду*, Менск 1993.
- Багдановіч І.Э., *Авангард і традыцыя. Беларуская паэзія на хвалі нацыянальнага адраджэння*, Мінск 2001.
- Гарэцкі М., *Гісторыя беларускай літаратуры*, Мінск 1992.
- Дунін-Марцінкевіч В., *Творы*, Мінск 1984.
- Ельскі А., *Выбранае*, Мінск 2004.
- Казбярук У. і Цвірка К., *Энцыклапедыст з Замосця*, (у:) Аляксандр Ельскі, *Выбранае*, Мінск 2004.
- Мархель У.І., *Лірнік вясковы. Сыракомля ў беларуска-польскім літаратурным узаемадзеянні*, Мінск 1983.
- Мархель У., *Прысутнасць былога. Нарысы, артыкулы, эсэ*, Мінск 1997.
- Мархель У.І., *“Ты як здароўе..”: Адам Міцкевіч і тэндэнцыі адраджэння беларускай літаратуры*, Мінск 1998.
- Мархель У.І., *Творчасць Уладзіслава Сыракомлі*, 2-е выданне, дапоўненае і перапрацаванае, Мінск 2005.
- Мархель У., *Працэнты памяці, “Тэрмапілы”* 2009, № 13.
- Мархель У.І., *Прадвесце адраджэння*, (у:) *Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў. У двух тамах. Новая літаратура: другая палова XVIII–XIX стагоддзе*, Мінск 2007, т. 2.
- Tarasowa T., *Пісьменніцкае літаратузнаўчае даследаванне: роздум над кнігай Яна Чыквіна “Далёкія і блізкія. Беларускія пісьменнікі замежжа”*, “Białorutenistyka Białostocka”, 2018, № 10.
- Хаўстовіч М., *Даследаванні і матэрыялы: Літаратура Беларусі XIX – пачатку XX стагоддзяў*, т. 3, Warszawa 2017.

Bibliografia

- Abdzirałowicz I., *Adwiecznym szlacham. Daśledziny białaruskaha swietapohladu*, Miensk 1993.
- Bahdanowicz I.E., *Awanhard i tradycja. Białaruskaja paezija na chwali nacyjanalnaha adradżennia*, Minsk 2000.

- Harecki M., *Historyja białaruskaj litaratury*, Minsk 1992.
- Dunin-Marcinkiewicz W., *Twory*, Minsk 1984.
- Jelski A., *Wybranaje*, Minsk 2004.
- Kazbiaruk U., Cwirka K., *Encykłapedyst z Zamoscia*, (u:) Alaksandr Jelski, *Wybranaje*, Minsk 2004.
- Marchiel U.I., *Lirnik wiaskowy. Syrakomla ubiełaruska-polskim litaraturnym uzajemadziejani*, Minsk 1983.
- Marchiel U., *Prysutnaść byłoha. Narysy, artykuły, ese*, Minsk 1997.
- Marchiel U.I., *"Ty jak zdarouie...": Adam Mickiewicz i tendencyi adradžennia białaruskaj litaratury*, Minsk 1998.
- Marchiel U.I., *Tworčasć Uładzislawa Syrakomli*, 2-je wydanie, dapounienaje i pierapracawanaje, Minsk 2005.
- Marchiel U., *Pracenty pamiaći*, "Termapiły" 2009, № 13.
- Marchiel U.I., *Pradwiescie adradžennia*, (u:) *Historyja białaruskaj litaratury XI-XIX stahoddziau. U dwuch tamach. Nowaja litaratura: druha pałowa XVIII-XIX stahoddzie*, Minsk 2007, t. 2.
- Tarasowa T., *Piśmiennickaje litaratu znauczaje dasledawannie: rozdum nad knihaj Jana Czykwina "Dalokija i blizkija. Biełaruskija piśmieniki zamiežža"*, „Białorutenistyka Białostocka" 2018, № 10.
- Chaustowicz M., *Dasledawanni i materyjały: Litaratura biełarusi XIX – paczatku XX stahoddziau*, t. 3, Warszawa 2017.